~ ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ ~

УДК: 330.34:338.24.021.8(477) **DOI: https://doi.org/10.32680/2409-9260-2025-11-336-7-18**

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ В УКРАЇНІ: ІНСТИТУЦІЙНИЙ АСПЕКТ

Видобора В. В., кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри загальної економічної теорії та економічної політики, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна
e-mail: vidoboravolodimir@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2255-0970

Анотація. *Мета статті – дослідити історичні, соціально-економічні та інституційні передумови економічного ривка в Україні, визначити причини неефективності попередніх реформ у контексті формування нової моделі економічного зростання. У процесі дослідження використано системний підхід, методи історичного та інституційного аналізу, компаративний аналіз етапів економічних реформ. Виявлено причини неефективності державної політики, зокрема: некритичне застосування моделі «Вашингтонського консенсусу», непрозорість приватизаційних процесів, формування олігархічної моделі економіки, руйнування індустріальної бази та переведення економіки на сировинне спрямування. Обґрунтовано, що основними викликами для реалізації економічного ривка залишаються інституційна неспроможність держави, відсутність захисту прав власності, непривабливе інвестиційне середовище, зростання тіньової економіки та несформованість інститутів підтримки реального сектору економіки. Результати дослідження можуть бути використані для розробки стратегії повоєнного відновлення України з урахуванням історичного досвіду реформ.*
Ключові слова: *економічне зростання, інституційне середовище, трансформаційні процеси, економічна політика, ринкові реформи.*

. STATE POLICY OF ECONOMIC GROWTH IN UKRAINE: THE INSTITUTIONAL ASPECT

Volodymyr Vydobora, PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor Department of General Economic Theory and Economic Policy, Odesa National Economic University, Odesa, Ukraine
e-mail: vidoboravolodimir@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2255-0970

Abstract. *The purpose of this study is to examine the historical, socio-economic, and institutional prerequisites for an economic breakthrough in Ukraine, and to identify the causes of ineffectiveness of previous reforms in the context of forming a new model of economic growth. The research employs a systematic approach to analyzing transformational processes in the Ukrainian economy during 1991-2023, methods of historical and institutional analysis to study the evolution of economic policy and the formation of the institutional environment, comparative analysis to compare stages of economic reforms, as well as methods of generalization and systematization to identify key problems and contradictions in privatization processes and entrepreneurship development. The methodological framework integrates formal institutional analysis with examination of informal institutional constraints that have shaped Ukraine's economic trajectory. The critical shortcomings in state policy implementation, including the uncritical application of the 'Washington Consensus' model without adequate adaptation to Ukraine's specific conditions, non-transparent and inequitable privatization procedures that led to asset concentration, formation of an oligarchic economic model that undermined fair competition, destruction of the industrial manufacturing base, and reorientation of the economy toward raw material production and exports with low added value are identified in the research. Scientific novelty. Through historical and institutional analysis, the persistent structural challenges that have hindered economic breakthrough, including: institutional weakness and state capacity limitations, inadequate protection of property rights, an unattractive and unstable investment environment, pervasive growth of shadow economic activities, underdeveloped support institutions for the real sector of the economy, and ineffective informal civic institutions for stimulating economic growth are identified. The research concludes that Ukraine's economic policy formation during independence combined the disadvantages of the Soviet past with problematic aspects of newly formed capitalism, characterized by bureaucratic dominance allied with oligarchic interests, clan-based governance, endemic corruption, insecure property rights, disregard for national economic interests, and socially regressive outcomes. The findings provide practical recommendations for policymakers on avoiding past mistakes in implementing new rounds of economic reforms, particularly regarding privatization transparency, property rights protection, and support for small and medium enterprises. The analysis of historical failures provides a foundation for designing new institutional frameworks that can ensure inclusive economic growth, social equity, and sustainable development in the context of post-war recovery and European integration aspirations.*
Keywords*: economic growth, institutional environment, transformation processes, economic policy, market reforms.*

JEL Classification: O430; P210; P260; P310; N140

Постановка проблеми. Кожна країна має різні природні та трудові ресурси, інфраструктурні можливості та свій унікальний історичний контекст, який впливає на

її економічний розвиток. Економічні структури, такі як рівень розвитку промисловості, сільського господарства, сфери послуг, а також інституції, що регулюють економіку, відрізняються у різних країнах. Крім того, кожна з них стикається з унікальними викликами, такими як демографічні зміни, технологічні інновації, глобалізація, воєнно-політичні потрясіння тощо. Отже, лише детальний аналіз цих ресурсів та обставин дозволяє визначити, які сектори економіки мають найбільший потенціал для зростання та розвитку, і як найефективніше їх використовувати, а аналіз наявних викликів, дозволяє розробити стратегії, які будуть адекватно відповідати на них та підтримуватимуть стійке економічне зростання, і визначити найдоцільніші заходи для стимулювання зростання, враховуючи специфіку країни. Тому актуальності набуває потреба розгляду історичних, соціально-економічних та інституційних передумов економічного ривка в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика інституційних передумов економічного розвитку України, трансформаційних процесів та їх впливу на економічне зростання активно досліджується вітчизняними та зарубіжними науковцями. Значний внесок у вивчення цих питань зробили О. Г. Аркуша [7], О. С. Біла [7], В. Ф. Верстюк [7], М. І. Звєряков [1-3], І. Й. Малий [4], І. В. Паризький [25], які у своїх працях розкрили особливості переходу від адміністративно-командної системи до ринкової економіки та визначили ключові проблеми приватизаційних процесів в Україні. Інституційні аспекти економічних трансформацій ґрунтовно висвітлені у дослідженнях Я. А. Жаліла [21], Я. Б. Базилюка [21], О. О. Коломійця [21], В. В. Небрат [7], О. Г. Чубаря [23] та ін. Серед іноземних науковців проблеми економічного зростання в Україні досліджували: К. Стітс [24], І. Фаваро [24], А. Головач [24], Ф. Хан [24] та ін.

Відокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значний науковий доробок, питання комплексного аналізу інституційних передумов економічного ривка в Україні, залишається недостатньо вивченим і потребує подальшого дослідження з урахуванням нових викликів, спричинених російською воєнною агресією та необхідністю масштабної відбудови економіки.

Мета статті – дослідити історичні, соціально-економічні та інституційні передумови економічного ривка в Україні, визначити причини неефективності попередніх реформ у контексті формування нової моделі економічного зростання.

Основний матеріал. Економічний розвиток України за три десятиліття незалежності формувався під впливом низки ключових процесів. Період з 1991 р. по 2023 р. охоплює три глибокі трансформації – економічну, соціальну та політичну. Вона пройшла шлях від республіки-учасниці Радянського Союзу до здобуття незалежності; від адміністративно-командної системи розподілу ресурсів до системи, що значною мірою залежить від рішень суб'єктів господарювання, які взаємодіють у ринковій економіці; від централізованої політичної системи та системи безпеки до розбудови суверенних інституцій, відповідальних за надання базових суспільних послуг і підзвітних громадянам за кількість та якість цих послуг [25, с. 36].

Крім того, за досліджуваний період Україна пережила низку економічних криз, включаючи гіперінфляцію на початку 1990-х років, фінансову кризу 2008-2009 рр., кризу, спричинену анексією Криму та частини Донецької та Луганської областей у 2014 р., пандемію COVID-19 у 2020-2021 рр. та повномасштабне російське вторгнення у лютому 2022 р., і досі знаходиться у воєнному стані. Все це спричинило значний негативний вплив на формування інституційного середовища та економіку країни загалом. Розуміння цих змін є важливою умовою впливу на економічне зростання та визначення основних принципів формування ефективної економічної політики та стратегії економічного зростання країни у майбутньому.

За цих обставин спроби застосування певних сценаріїв і рецептів трансформації, запозичення зарубіжних практик і досвіду різних країн виявилися доволі фрагментарними та неповноцінними. Пройдений українським суспільством за пострадянський період шлях засвідчує, що важливою основою регуляторів суспільних відносин є сукупності формальних і неформальних інститутів. Саме вони визначають спрямованість змін, можливість та швидкість їх реалізації [5, с. 95].

Розглядаючи інституційне середовище економічного зростання країни, важливо зосередитися на політичному та економічному аспектах. Перший визначає, як організовано законотворчість, політичні та виборчі процеси, і які існують взаємозв'язки між підприємцями, політичною елітою та урядом, а другий – включає напрями розвитку та сфери, де працюють економічні суб'єкти і підприємці. Ключовими чинниками тут є регуляторна і фіскальна

політики щодо бізнесу [23], формування права власності, розвиток неформальних суспільних інститутів. Розглянемо ці два аспекти детальніше, проаналізувавши їх особливості та ефективність впровадження у незалежній Україні.

З 1991 р. Україна пройшла складний шлях змін. З одного боку, відбувалося формування ринкової економіки, а з іншого боку, виникла необхідність створення інститутів національної державності, яких у сталому вигляді українська нація до цього часу не мала [21, с. 14]. Перехід до формування інституційних та організаційно-економічних основ економічної політики держави було передбачено законодавчими актами ще Української радянської соціалістичної республіки (УРСР), а далі – незалежної України.

Насамперед курс держави у контексті економічного розвитку був закладений у Постанові Верховної Ради Української РСР «Про Програму надзвичайних заходів щодо стабілізації економіки України та виходу її з кризового стану» від 03.07.1991 р. № 1291-XII [18] (далі – Програма). Вона мала не меті створення надійних механізмів протидії процесам дестабілізації економіки шляхом стимулювання розвитку ринкових відносин і підприємницької діяльності з одночасним створенням механізму їх державного регулювання та соціального захисту населення.

Впровадження комплексу надзвичайних заходів, передбачених Програмою, охоплює різні аспекти економічного розвитку, вважаючи, що основним шляхом виходу з кризи мало бути розширення і поглиблення ринкових відносин, заснованих на свободі підприємництва та мотивації високоефективної праці із одночасним посиленням державного регулювання, перебудови господарських відносин і впровадження жорстких заходів для зміцнення трудової дисципліни [18].

Проте з 1991 р. основні напрями економічної політики України в умовах незалежності були підготовлені Кабінетом Міністрів України у зв'язку із прийняттям Верховною Радою Акта проголошення незалежності України. Вони були викладені у Постанові Верховної Ради України «Основні напрями економічної політики України в умовах незалежності» від 25.10.1991 № 1698а-XII [6] з усвідомленням того, що країна повинна мати стійкі економічні гарантії своєї незалежності й суверенності, а також визначитися з напрямами економічного розвитку, відійшовши від ідеї «єдиного народногосподарського комплексу».

Зважаючи на це, «подолання гіпертрофованих форм концентрації, спеціалізації і монополізації виробництва, виправлення деформацій та перевернутих структурних співвідношень, перегляд застарілих командних, опосередкованих колишнім центром економічних зв'язків і міждержавних взаємовідносин поряд з прискоренням переходу до ринкової економіки розглядались як найбільш реальні шляхи подолання економічної кризи та головна мета наступної діяльності Уряду» [6]. Це зі свого боку передбачало «утворення нових інститутів держави, які забезпечать реалізацію самостійної економічної політики України як на власній території, так і за її межами у відносинах з іншими державами» [6].

Водночас урядом передбачалося проведення ключової інституційної реформи як основи для подолання трансформаційного спаду та становлення ринкової економіки у незалежній Україні шляхом створення й розвитку підприємницького сектору. Адже, як зазначав М. І. Звєряков: «подолання накопичених суперечностей виявилося можливим лише шляхом переходу до іншої економічної системи, що ґрунтується на ринковому механізмі господарювання та ринкових критеріях ефективності всіх видів виробництва. Альтернативи ринковому механізму господарювання не було» [1, с. 19].

Процес переходу від адміністративно-командного устрою до ринкової економіки супроводжувався відповідними правовими трансформаціями, які пройшли кілька етапів:

1. Формування законодавчої бази та початок напрацювання державних підходів до розвитку підприємництва. Так, в Україні до 1994 р. для виокремлення напряму підтримки підприємництва створили Державний комітет України зі сприяння малим підприємствам і підприємництву. Законодавче становлення підприємництва в Україні починається з прийняття у 1991 р. Закону «Про підприємництво» [13] і прийняття Програми державної підтримки підприємництва в Україні [17]. Ці заходи спрямовувалися на реалізацію державної політики, націленої на захист і підтримку підприємництва, передусім у приватному секторі економіки, створення правових і організаційно-економічних умов для його розвитку та формування механізму державного регулювання і координації підприємницької діяльності.

2. У період 1995–1997 рр. відбувалося запровадження державної політики підтримки підприємництва на загальнодержавному, регіональному і місцевому рівнях з метою стимулювання утворення підприємців-власників, розвитку малих підприємств у виробничій, інноваційній та соціальній сферах. Урядом було схвалено Концепцію Державної політики

розвитку малого підприємництва [11], яка була спрямована на «забезпечення зростання внутрішнього валового продукту за рахунок діяльності суб'єктів малого підприємництва; залучення суб'єктів малого підприємництва до розв'язання соціально-економічних проблем на державному та регіональному рівнях; удосконалення структури малого підприємництва; підвищення технологічного рівня виробництва малих підприємств; заохочення розвитку малих підприємств у пріоритетних галузях і на територіях пріоритетного розвитку; створення нових робочих місць, зменшення безробіття; сприяння максимальній самореалізації громадян у підприємницькій діяльності; формування соціального прошарку власників і підприємців». Реалізація цих цілей передбачала підтримку малого підприємництва за такими напрямами: формування нормативно-правової бази; удосконалення податкової та фінансово-кредитної політики; забезпечення інформацією; сприяння впровадженню технологій та інновацій; стимулювання зовнішньоекономічної діяльності; підготовка та перепідготовка кадрів [11].

Також у цей період було затверджено Програму розвитку малого підприємництва в Україні на 1997–1998 роки [19], метою якої було забезпечення сталого розвитку малого підприємництва як невід'ємного сектору ринкової економіки та створення нових робочих місць. З цією метою мали реалізовуватися такі завдання: створення правових, економічних і організаційних умов для сталого розвитку малого підприємництва; формування системи його державної підтримки; сприяння розвиткові малих підприємств у виробничій, інноваційній та соціальній сферах, створення нових робочих місць, стимулювання інвестиційної активності, обмеження монополізму в підприємницькій діяльності; розвиток фінансово-кредитних та інвестиційних відносин у сфері малого підприємництва; формування розвинутої інфраструктури малого підприємництва на загальнодержавному, регіональному і місцевому рівнях; створення широкого прошарку підприємців-власників [19].

3. З 1999 р. держава спрямовувалася на спрощення оподаткування та дерегуляцію як основні стимули для розвитку підприємництва в Україні, що актуально й досі. Відповідно, було ухвалено закони «Про державну підтримку малого підприємництва» [9] та «Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні» [12]. На рівні державної політики було визнано необхідність уведення спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва й зменшення державного втручання у підприємницьку діяльність через дерегуляцію. Вона започатковувалася як дієвий інструмент для трансформації економіки, формування середнього класу громадян, що б сприяло пришвидшенню динаміки соціально-економічного зростання та демократичного розвитку країни.

Важливою складовою процесу формування та розвитку підприємницького сектору в Україні було становлення інституту приватної власності з переходом від адміністративно-командної моделі управління суспільно-економічними процесами до ринкової економіки. Запровадження приватної власності в Україні почалося зі здобуттям незалежності у 1991 році. Зважаючи на те, що країна не мала довгої історії незалежності, це негативно вплинуло на розвиток політичних, економічних та соціальних інститутів загалом, тому і захист приватної власності, особливо для малих і середніх підприємств та сільського населення, був досить обмеженим.

Становлення інституту приватної власності у сучасній Україні відбувалося у результаті непростого та суперечливого процесу трансформації відносин власності – переходом державної власності у приватну власність [21, с. 48-49] (приватизації). Стимулом для такого кроку був успішних досвід розвинених країн капіталістичного світу, приватизація у яких розпочалася у 1970-тих роках та спричинила кардинальне скорочення державного сектору та обсягу економічних функцій держави, надавши приватному сектору роль головного фактора економічного зростання. У цьому контексті приватизація розглядалася як інструмент підвищення ефективності економіки та економічного зростання шляхом реформування відносин власності, зокрема подолання монополії державної власності.

Процеси роздержавлення та переходу державної і колективної власності у приватну власність визначаються рушійною силою залучення інвестицій, розвитку конкуренції, підвищення ефективності та структурної перебудови економіки. Вони сприяють наповненню державного та місцевих бюджетів, підвищенню мотивації до високопродуктивної праці, формуванню прошарку приватних власників і, відповідно, середнього класу. Однак це можливо лише за умови дотримання прозорості та принципів приватизації.

Приватизація, насамперед пов'язана зі зміною права власності, є центральним соціально-економічним інститутом, який регулює розподіл майна між членами суспільства та можливості його нагромадження, впливаючи не лише на господарські процеси, але й на

рівень соціальної справедливості. Її метою є формування приватного сектору як передумови підвищення соціально-економічної ефективності господарювання та піднесення суспільного добробуту на основі ринкових відносин, підприємницького середовища та конкуренції. Однак при розподілі державної власності важливо дотримуватися однакових прав кожного громадянина на відповідну частку, що є основою соціальної стабільності у суспільстві [4], адже реформування державної власності не за принципами соціальної справедливості підриває соціально-економічну стійкість країни та гальмує її соціально-економічне зростання.

В Україні приватизація з самого початку мала на меті розбудову ринкової економіки шляхом відчуження майна, що перебуває у державній власності, на користь фізичних та юридичних осіб для підвищення соціально-економічної ефективності виробництва та залучення коштів на структурну перебудову економіки. Це було закріплено у ст. 1 Закону України «Про приватизацію державного майна» [15]. Пріоритетні завдання приватизації змінювалися на різних етапах її реалізації:

І етап (1992–1994 рр.) – формування ринкових відносин, забезпечення малої приватизації, запровадження орендних відносин. У 1992 р. ухвалено закони України «Про приватизацію державного житлового фонду» [14] та «Про приватизацію державного майна» [15]. Упродовж 1993–1994 рр. було розпочато відчуження орендованого майна державних підприємств, а також так звану «ваучерну» приватизацію [16; 10].

ІІ етап (1995–1998 рр.) – активне акціонування державних підприємств, масова приватизація з обміну приватизаційних паперів на акції підприємств, формування критичної маси приватних власників як гарантія незворотності ринкових перетворень. Загалом до 1996–1998 рр. було завершено малу та масову приватизацію.

ІІІ етап (1998–2000 рр.) – продаж контрольних пакетів акцій стратегічним інвесторам з метою залучення додаткових іноземних і вітчизняних інвестицій. У 1999 р. здійснено перехід до грошової приватизації [8].

ІV етап (з 2000 р. й дотепер) – збільшення надходжень до державного бюджету для покриття його дефіциту, що суперечить глибинному змісту приватизації як чинника підвищення ефективності діяльності приватизованих підприємств і залучення інвестицій у реальну економіку.

У ході цих етапів приватизації з 1992 р. в Україні роздержавлено близько 140 тис. об'єктів, унаслідок цього державний сектор скоротився до близько 8%. Попри те, що приватизація великих стратегічних об'єктів відбувалася в Україні виключно за грошові кошти, а закон передбачав обов'язкову конкуренцію покупців, 5/6 економічного потенціалу країни було приватизовано за наднизькою вартістю – менше 11 млрд. дол. США (дорівнює 13% номінального ВВП України у 1990 р.) [24].

Від початку реформ приватизація була ключовою складовою державної політики, але попри всі наміри стабілізації економіки та її переведення на ринкові засади [21, с. 49], приватизація через свою непрозорість, неконкурентність та хаотичність перетворилася на процес руйнування національної економіки, коли у 1991 р. Україна мала значний економічний потенціал та була 21-ою за розміром економікою у світі, а у 2020-му році країна займала уже 49-ту позицію (ВВП за паритетом купівельної спроможності (ПКС), який сягав 380,6 млрд. дол. США) [20; 24]. Причиною такого стрімкого спаду є неефективний процес передачі державного майна у приватну власність без реальної оцінки вартості переданих активів, часто за безцінь та без дотримання принципу соціальної орієнтації та рівного права на державну власність. Крім того, зміна власності, як правило, передбачає зміну цілей діяльності підприємств. Державні підприємства часто поєднують свої стратегії із загальносуспільними інтересами, тоді як приватні підприємства орієнтуються виключно на максимізацію прибутку.

Приватизація підкреслила інституційну неспроможність України, спричинила нерівномірний розподіл державного майна, що посилило майнове розшарування. Відчуження великих майнових комплексів відбувалося за значного порушення суспільних інтересів. Заміна державних монополій на приватні в умовах відсутності конкуренції стала технічним процесом перерозподілу власності без створення ефективних суб'єктів господарювання. З'явилися неприватизаційні способи відчуження державного та комунального майна, ініційовані впливовими бізнес-групами. Поширилися рейдерство, корупційне врегулювання майнових відносин, руйнування судової системи правозахисту та незаконне сприяння правоохоронних органів. Я. А. Жаліло, Я. Б. Базилюк, О. О. Коломієць та ін. з цього приводу зазначали: «Унаслідок демотивованої мережевості в інституційній конкуренції перемогли

ієрархічні відносини, що забезпечували концентрацію впливу вузьких груп осіб, які згодом дістали назву «олігархи», отримавши вагомі економічні привілеї та у подальшому – суттєвий політичний вплив. Конкурентний малий та середній бізнес було витіснено на периферію економічних процесів та позбавлено можливостей впливу на формування економічної політики держави. Це фрагментує вплив чинників економічного зростання, посилює ризики неінклюзивності, пригнічує ендогенні чинники економічного розвитку» [21, с. 53].

Олігархічна модель економіки посилила концентрацію економічної влади та політичного впливу, що призвело до квазідержавного управління стратегічно важливими підприємствами. Посилення інституційної кризи призвело до перерозподілу економічної влади. Олігархи маніпулюють ресурсами відтворення господарської системи, що дозволяє їм підпорядковувати політичну дезорганізацію своїм інтересам. Корупція та слабкість державних інституцій, розширення неформальних зв'язків на вищому рівні державного управління підриває офіційні інститути. На думку С. Кяхкенен, Г. Винслетт та ін. арбітраж, що виникає у вітчизняних умовах приватизації, «продовжує генерувати висококонцентровану ренту потужним групам з особливими інтересами, а також підриває ефективність та стійкість економічних інститутів України. Це серйозно підірвало стимули до накопичення капіталу, залучення іноземних інвестицій та переорієнтації експорту від сировинних товарів» [25, с. 28].

Про неправильне проведення приватизації та її нереалізовані позитивні наслідки для економіки слушно зауважує М. І. Звєряков: «Її правова база не була відрегульована, особливо це виявилося в низькій вартості підприємств, які передавалися в приватну власність. Іншими словами, не були законодавчо врегульовані відносини між державною і приватною власністю. У процесі реформ було вкрай обмежено набір інструментів державного регулювання. Економічна політика зосередилася переважно на вирішенні антиінфляційних завдань і забезпеченні збалансованості бюджету, тоді як в умовах тотальної монополізації економіки лібералізація цін призвела до неконтрольованої інфляції, банкрутства життєво необхідних підприємств, а інколи і цілих галузей виробництва» [3, с. 19].

Унаслідок зазначених неефективних державних реформ виникла низка супутніх проблем інституційного та макроекономічного характеру, зокрема:

– Руйнування індустріальної бази економіки України та переведення економіки на сировинне спрямування. Через приватизацію було закрито тисячі індустріальних підприємств, а ринкова трансформація супроводжувалася деіндустріалізацією промисловості, деградацією науки та освіти, гальмуванням технічного прогресу. Включення ослабленої української економіки до світового ринку як постачальника сировини та продукції з низькою доданою вартістю деформувало її структуру та призвело до технічної залежності від промислово розвинених країн [2, с. 15].

– Неефективна та несистемна державна політика, яка водночас передбачала інституційні перетворення, структурну перебудову економіки, інвестиційну стійкість, фінансово-економічну стабілізацію, розвиток соціальної сфери, а також недостатня державна підтримка, що в сукупності призводять до відсутності ефективної системи підтримки та захищеності суб'єктів ринку та населення, зокрема щодо захисту прав власності.

– Незбалансованість державного регулювання та дії ринкових механізмів. Зокрема, велика кількість законів, нормативних актів, інструкцій, їх часті зміни та доповнення формують адміністративні бар'єри для розвитку ринку.

– Неприваблине інвестиційне середовище унаслідок нестабільності економіки, непослідовної та непрозорої економічної політики призводить до скорочення іноземних капіталів і «втечі» національних інвестиційних ресурсів за кордон, що спричиняє нестачу інвестиційних ресурсів на внутрішньому ринку та згортання інвестиційних процесів.

– Зростання тіньової економіки унаслідок лібералізації, стабілізації, приватизації та інституційних змін, що базувалися на принципах Вашингтонського консенсусу. За відсутності інституційного середовища, яке максимально сприяє розвитку підприємництва і мінімізує трансакційні витрати, підприємці ухиляються від виконання формальних правил на користь неофіційних угод. Обсяги тіньового сектору економіки відображають обернено пропорційний рівень досконалості інституційного середовища для розвитку підприємництва. Хабарі та неформальні платежі суттєво збільшують трансакційні витрати, знижуючи ефективність виробництва та нівелюючи зацікавленість у підвищенні якісних і кількісних показників економічної діяльності [23].

– Не створено інститутів підтримки реального сектору економіки, таких як банки розвитку та інвестиційні фонди. За великого попиту на позиковий капітал не було забезпечено

умов для розвитку банківської системи, орієнтованої на підтримку сфери матеріального виробництва інструментами грошово-кредитної політики [1, с. 23]. Також відсутні або працюють неефективно програми кредитно-фінансової підтримки пріоритетних сфер діяльності.

– Неефективними є й неформальні, громадські інститути стимулювання економічного зростання, спрямовані на забезпечення соціальних інтересів населення та забезпечення контролю суспільства над державою тощо.

Причиною цих негараздів вважаємо недосконаліть державної політики, зокрема необґрунтованість ринкових реформ, невідповідність чинної політичної системи характеру та темпам соціально-економічних перетворень, ручне управління економікою, орієнтоване не на довгострокову реалізацію стратегічних орієнтирів, а на розв'язання поточних найважливіших соціально-економічних проблем країни тощо. Крім того, Україна не була готова до запровадження ринкової економіки, адже успадкувала з часів СРСР модель центрально-керованого господарства та відповідний тип економічної політики, який за рахунок централізованого державного управління підтримував пропорційність на відтворювальному, галузевому, територіальному рівнях національного господарства. Вона була переважно орієнтована на виробництво засобів виробництва (підрозділ I), а не на виробництво продукції споживчого призначення (підрозділ II), зокрема спостерігалася диспропорційність у бік переважання створення доданої вартості у паливній, металургійній, машинобудівній, хімічній та нафтохімічній галузях промисловості, які дісталися у спадок Україні, обумовлюючи, зокрема, сировинну спрямованість економіки.

Отже, не маючи ні теоретичних, ні практичних прикладів трансформації централізованого планового господарства соціалістичного типу до ринкової економіки, за орієнтир було обрано концепцію «Вашингтонського консенсусу» (Washington Consensus), яка була запропонована у 1989 р. Джоном Вільямсоном для позначення переліку необхідних економічних реформ, які, згідно з рекомендаціями провідних глобальних фінансових установ (Світовий банк, Міжнародний валютний фонд і Федеральне казначейство США), мали забезпечити стале економічне зростання у країнах Латинської Америки, а також полегшити одержання ними міжнародної фінансової допомоги.

Положення «Вашингтонського консенсусу» передбачають, що ринкові трансформації у країнах, що розвиваються, мають базуватися на: дотриманні жорсткої фіскальної дисципліни; перерозподілі бюджетних коштів на користь тих сфер національного господарства, які здатні не тільки приносити максимальний економічний прибуток, а й задовольняти такі потреби суспільства, як медична допомога, освіта, транспортна інфраструктура тощо; впровадженні податкової реформи (зниження податкових ставок і розширення бази оподаткування). За цих обставин держава мала виконувати такі функції: сприяння лібералізації відсоткових ставок по кредитах; невтручання у процес встановлення реального обмінного валютного курсу національної грошової одиниці; прискорення лібералізації як внутрішньої, так і зовнішньої торгівлі; зняття перешкод на шляху залучення прямих іноземних інвестицій до національної економіки; прискорення приватизації та дерегуляції підприємницької діяльності тощо. Усі ринкові реформи відповідно до положень «Вашингтонського консенсусу» передбачали наявність у країні розвинутої системи гарантій і недоторканості права приватної власності.

Тому трансформаційні перетворення в Україні переважно відповідали основним положенням «Вашингтонського консенсусу», хоча й не принесли бажаних результатів та підтвердили неспроможність цієї концепції. Примітно, що переконання про те, що масова приватизація державної власності та лібералізація (цін і зовнішньої торгівлі) автоматично забезпечать успіх економічних реформ в Україні та їхню подальшу активізацію, виявилася спрощеними та не виправдали себе, а негативні наслідки соціально-економічних перетворень в Україні за період 1991–1999 рр. посилювалися через ручне управління економікою, непослідовність державної соціально-економічної політики та її невизначеність на середньо- та довгострокову перспективу [7, с. 624-625].

Основними заходами щодо першої хвилі лібералізації економіки України впродовж 1991–1995 рр. і впровадження «реформ першого покоління» стало обмеження державного контролю за господарським життям; ослаблення жорсткого державного контролю щодо регулювання цін, розподілу ресурсів, адміністративним обмеженням зовнішньої торгівлі тощо. Така модель ринкового реформування передбачала різкі скорочення бюджетних видатків на потреби розвитку національної економіки, зменшення централізованих інвестицій, зокрема і на потреби технічної модернізації виробництва; ліквідацію дотацій та субсидій. З метою попередження інфляційних процесів як наслідку загальної лібералізації

цін, передбачалися заходи з обмеження сукупного попиту (обмеження щодо зростання заробітної плати та навіть її заморожування), ускладнення умов надання кредитів, жорсткий контроль над обсягом грошової маси в обігу тощо [7, с. 625].

Унаслідок реалізації цих кроків упродовж 1991 - 1995 рр. відбулося руйнування адміністративно-командної системи управління, швидке зростання приватного сектору та формування засад відкритої економіки. Водночас, як уже зазначалося раніше, логічним наслідком швидких темпів лібералізації української економіки впродовж цього періоду став неконтрольований процес розкрадання національного багатства та розподіл об'єктів державної власності між окремими персоналіями та їхніми групами. Представники економічно впливових фінансово-промислових груп і наближених до влади сімейних кланів з початку ринкових перетворень активно «виходять» на державні управлінські структури, породжуючи корупцію, хабарництво, «своїх людей» при владі та забезпечуючи тим самим перехід у приватну власність дедалі більшої кількості об'єктів національного багатства [7,с. 625]. За цих обставин не спостерігалося виникнення ринкових інститутів, самоорганізації трансформаційних перетворень і вирівнювання структурних диспропорцій на макрорівні національної економіки. Крім того, високі темпи інфляції вже у перші роки економічних реформ в Україні спричинили масове зубожіння населення, втрату трудових заощаджень та зростання соціальної нестабільності у суспільстві.

Тому неефективність цих реформ призвела до їх поступової модифікації – шляхом додавання заходів, спрямованих на боротьбу з бідністю та соціальний захист населення, а також розвиток суспільних інститутів – як ринкових, так і державних [22, с. 34]. З 1995 – 1996 рр. в Україні виникла потреба у посиленні державного регулювання трансформаційних перетворень. Завдяки цьому планувалося досягти високих темпів економічного зростання, забезпечити максимальну зайнятість і врахувати принцип соціальної справедливості у розподілі національного багатства. Теоретичною основою державної політики став «Новий курс президента Рузвельта» (обґрунтований у 1936 р. у праці Джона Мейнарда Кейнса «Загальна теорія зайнятості, відсотка та грошей»). Водночас трансформаційні перетворення економіки України розпочалися за відсутності розвиненої системи ринків (ринків робочої сили, засобів виробництва, капіталів та фондових цінностей) та слабкої національної системи ринкової інфраструктури (банки, біржі, страхові та інвестиційні компанії тощо). Як наслідок це обмежувало макроекономічний державний вплив на ринок, залишаючи серед важелів такого впливу здебільшого державну митну і податкову політику, бюджетні важелі тощо.

Відповідно, державне регулювання економіки вважалося доцільним лише тоді, коли ринкові важелі трансформаційних перетворень неефективні та вимагають оперативної стабілізації соціально-економічної ситуації. Загалом був обраний курс на формування змішаної економіки, хоча фактично він далеко не відходив від принципів «Вашингтонського консенсусу». Така нечітка та несистемна політика мала свої наслідки:

– розвиток економіки за неоліберальною моделлю спричинив трансформаційну кризу, у межах якої нетривалі періоди економічного зростання супроводжувалися спадом та загостренням соціально-економічних протиріч, які тривають упродовж всього періоду незалежності України;

– ліберальне державне регулювання та відсутність чіткої промислової політики поглиблювали структурні диспропорції, не стимулюючи розвитку реального сектору економіки, відтворюване виробництво, розвиток галузей, які створюють додану вартості, а не лише реалізують сировинну продукцію;

– приватизація як передумова розвитку підприємницького сектору та формування ринкових відносин перетворилася на розтрату державного капіталу та переведення його у руки окремих груп, які не були зацікавлені у реструктуризації та індустріалізації, а орієнтувалися на отримання доходів, за рахунок яких збільшували свої нагромадження, виводячи капітал за кордон;

– відкриття економіки для експлуатації з боку міжнародних (і транснаціональних) корпорацій розвинених країн світу, сприяло формуванню «периферійного капіталізму» в Україні.

Висновки. Отже, з початку незалежності у 1991 році і до сьогодні в Україні сформувався унікальний тип економічної політики. Вона характеризується комплексом специфічних рис, які є наслідком поєднання інституційних вад радянської системи з особливостями становлення капіталістичних відносин у період незалежності.

Ключовими проявами цієї моделі є:

- домінування олігархічно-бюрократичного консенсусу в системі управління;
- системна корупція та клановість, що пронизують усі ланки державного апарату;
- низький рівень захисту прав приватної власності;
- ігнорування національних економічних пріоритетів на користь вузьких груп інтересів, що свідчить про антисоціальну спрямованість економічної системи.

Вказані ознаки підтверджують формування периферійної економічної моделі у структурі глобального капіталізму, де панують кланово-олігархічні угруповання, які часто спираються на неоліберальну ідеологію.

Починаючи з лютого 2022 року, ці внутрішні негативні структурні вади вітчизняної економіки були поглиблені екстремальними воєнно-політичними умовами повномасштабної агресії з боку росії та супутніми руйнівними наслідками.

Враховуючи вищезазначене, перспективи подальших наукових досліджень мають бути спрямовані на ґрунтовний аналіз поточного стану та інституційних проблем реалізації політики економічного зростання в Україні. Пріоритетним завданням є виявлення можливостей та формулювання стратегічних пріоритетів, необхідних для забезпечення якісного економічного ривка та ефективного повоєнного відновлення країни.

Список літератури

1. Звєряков М. І. Теоретична парадигма сталого розвитку та українські реалії. *Економіка України.* 2018. № 10 (675). С. 10–31.
2. Звєряков М. І. Економічний розвиток в епоху становлення «цифрового капіталізму». *Економіка України.* 2020. № 8 (705). С. 3–23. DOI: https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.08.003.
3. Звєряков М. І. Концепція соціального ринкового господарства в повоєнному відновленні України. *Економіка України.* 2023. № 3 (736). С. 3–23. DOI: https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.03.003.
4. Малий І. Й., Загребельний К. В. Особливості «ринку землі» та його реформування в Україні. *Стратегія економічного розвитку України*. 2016. №38. С. 75–86.
5. Небрат В. В. Інституційні моделі суспільного порядку як чинник економічного розвитку та національного добробуту. *Збірник наукових праць «Історія народного господарства і економічної думки України».* 2021. №54. С. 93–117. DOI: https://doi.org/10.15407/ingedu2021.54.093
6. Основні напрями економічної політики України в умовах незалежності: Постанова Верховної Ради України від 25.10.1991 №1698а-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698%D0%B0-12#Text (дата звернення: 18.11.2025)
7. Політична система для України: історичний досвід і виклики сучасності / О. Г. Аркуша, С. О. Біла, В. Ф. Верстюк та ін.: гол. ред. В. М. Литвин. К. : Ніка-Центр, 2008. с. 988
8. Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2001 році : Послання Президента України до Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002100-02#Text (дата звернення: 22.11.2025).
9. Про державну підтримку малого підприємництва : Закон України від 19.10.2000 № 2063-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2063-14#Text (дата звернення: 20.11.2025); втратив чинність на підставі Закону від 22.03.2012 № 4618-VI.
10. Про заходи щодо забезпечення прав громадян на використання приватизаційних майнових сертифікатів : Указ Президента України від 26.11.1994 № 699/94. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/699/94#Text (дата звернення: 22.10.2025) ; втратив чинність на підставі Указу Президента України від 20.06.2019 № 418/2019.
11. Про Концепцію державної політики розвитку малого підприємництва : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.04.1996 №404. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/404-96-%D0%BF#Text (дата звернення: 20.11.2025) ; втратила чинність на підставі постанови Кабінету Міністрів України від 25.08.2004 № 1109.
12. Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні : Закон України від 21.12.2000 № 2157-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2157-14#Text (дата звернення: 21.11.2025).
13. Про підприємництво : Закон України від 07.02.1991 № 698-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-12#Text (дата звернення: 20.11.2025).

14. Про приватизацію державного житлового фонду : Закон України від 19.06.1992 № 2482-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2482-12#Text (дата звернення: 21.11.2025).

15. Про приватизацію державного майна : Закон України від 04.03.1992 р. № 2163-XII, ред. від 20.06.2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2269-19 (дата звернення: 21.11.2025).

16. Про приватизацію цілісних майнових комплексів державних підприємств та їхніх структурних підрозділів, зданих в оренду : Декрет Кабінету Міністрів України від 20.05.1993 № 57-93. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/57-93#Text (дата звернення: 22.11.2025) ; втратив чинність на підставі Закону від 14.09.2006 № 139-V.

17. Про Програму державної підтримки підприємництва в Україні : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.03.1993 № 201. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/201-93-%D0%BF#Text (дата звернення: 20.11.2025) ; втратила чинність на підставі постанови Кабінету Міністрів України від 03.04.1996 № 404.

18. Про Програму надзвичайних заходів щодо стабілізації економіки України та виходу її з кризового стану: Постанова Верховної Ради Української РСР від 03.07.1991 № 1291-XII. Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, 36, ст. 473. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1291-12#Text (дата звернення: 17.11.2025).

19. Про Програму розвитку малого підприємництва в Україні на 1997–1998 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.01.1997 № 86. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/86-97-%D0%BF#Text (дата звернення: 20.11.2025).

20. Список країн за ВВП (ПКС). URL: https://uk.wikipedia.org/ (дата звернення: 22.11.2025).

21. Тридцять років Незалежності України: соціально-економічні підсумки та стратегічні візії майбутнього : аналіт. доп. / [Я. А. Жаліло, Я. Б. Базилюк, О. О. Коломієць та ін.] ; (за наук. ред. д-ра екон. наук. Я. А. Жаліла). Київ : НІСД, 2021. 324 с.

22. Чинники і тренди економічного зростання в Україні : колективна монографія / за ред. д-ра екон. наук М. І. Скрипниченко ; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2018. 386 с. URL: http://ief.org.ua/docs/mg/302.pdf (дата звернення: 24.11.2025).

23. Чубарь О. Г. Інститути та інституціональне середовище : теоретичні узагальнення засад економічного розвитку. *Науковий вісник Ужгородського університету.* 2013. Вип. 3(40). С. 98–104.

24. Paryzkyi I. V., Ivanchov P. V. and Antonova O. M. (2021). Privatisation in Ukraine as a Deterrent to the Innovative Development of the National Economy. Studies of Applied Economics. Vol. 39-5. DOI: https://doi.org/10.25115/eea.v39i5.4964 URL: https://ojs.ual.es/ojs/index.php/eea/article/view/ 4964/4831 (дата звернення: 22.11.2025).

25. Smits K., Favaro E. M., Golovach A., Khan F. et al. (2019). Ukraine Growth Study Final Document : Faster, Lasting and Kinder. Washington, D.C. : World Bank Group. URL: https://surl.li/nefbxf (дата звернення: 15.11.2025).

References

1. Zvieriakov, M. I. (2018). Theoretical paradigm of sustainable development and Ukrainian realities. *Ekonomika Ukrainy,* 10 (675), 10–31. [In Ukrainian].

2. Zvieriakov, M. I. (2020). Economic development in the era of "digital capitalism" formation. *Ekonomika Ukrainy,* 8 (705), 3–23. DOI: https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.08.003. [In Ukrainian].

3. Zvieriakov, M. I. (2023). The concept of social market economy in post-war reconstruction of Ukraine. *Ekonomika Ukrainy*, 3 (736), 3–23. DOI: https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.03.003. [In Ukrainian].

4. Malyi, I. Y., & Zahrebelnyi, K. V. (2016). Features of the "land market" and its reform in Ukraine. *Stratehiia ekonomichnoho rozvytku Ukrainy*, 38, 75–86. [In Ukrainian].

5. Nebrat, V. V. (2021). Institutional models of social order as a factor of economic development and national welfare. *Zbirnyk naukovykh prats "Istoriia narodnoho hospodarstva i ekonomichnoi dumky Ukrainy"*, 54, 93–117. DOI: https://doi.org/10.15407/ingedu2021.54.093. [In Ukrainian].

6. Verkhovna Rada of Ukraine. (1991). Main directions of economic policy of Ukraine in the conditions of independence (Resolution No. 1698a-XII, October 25). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698%D0%B0-12#Text (accessed 18 November 2025). [In Ukrainian].

7. Arkusha, O. H., Bila, S. O., Verstiuk, V. F. et al. (2008). Politychna systema dlia Ukrainy: istorychnyi dosvid i vyklyky suchasnosti [Political system for Ukraine: historical experience and challenges of the present]. Kyiv: Nika-Tsentr. [In Ukrainian].

8. President of Ukraine. (2002). On the internal and external situation of Ukraine in 2001 (Message to the Verkhovna Rada of Ukraine). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002100-02#Text (accessed 22 November 2025). [In Ukrainian].

9. Verkhovna Rada of Ukraine. (2000). On state support of small business (Law No. 2063-III, October 19). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/2063-14#Text (accessed 20 November 2025); expired on the basis of Law No. 4618-VI of 22 March 2012. [In Ukrainian].

10. President of Ukraine. (1994). On measures to ensure the rights of citizens to use privatization property certificates (Decree No. 699/94, November 26). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/699/94#Text (accessed 22 October 2025); expired on the basis of Presidential Decree No. 418/2019 of 20 June 2019. [In Ukrainian].

11. Cabinet of Ministers of Ukraine. (1996). On the Concept of state policy for small business development (Resolution No. 404, April 3). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/404-96-%D0%BF#Text (accessed 20 November 2025); expired on the basis of Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1109 of 25 August 2004. [In Ukrainian].

12. Verkhovna Rada of Ukraine. (2000). On the National Program for Small Business Development in Ukraine (Law No. 2157-III, December 21). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2157-14#Text (accessed 21 November 2025). [In Ukrainian].

13. Verkhovna Rada of Ukraine. (1991). On entrepreneurship (Law No. 698-XII, February 7). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-12#Text (accessed 20 November 2025). [In Ukrainian].

14. Verkhovna Rada of Ukraine. (1992). On privatization of state housing stock (Law No. 2482-XII, June 19). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/2482-12#Text (accessed 21 November 2025). [In Ukrainian].

15. Verkhovna Rada of Ukraine. (1992). On privatization of state property (Law No. 2163-XII, March 4, as amended on June 20, 2007). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2269-19 (accessed 21 November 2025). [In Ukrainian].

16. Cabinet of Ministers of Ukraine. (1993). On privatization of integral property complexes of state enterprises and their structural subdivisions leased (Decree No. 57-93, May 20). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/57-93#Text (accessed 22 November 2025); expired on the basis of Law No. 139-V of 14 September 2006. [In Ukrainian].

17. Cabinet of Ministers of Ukraine. (1993). On the Program of state support of entrepreneurship in Ukraine (Resolution No. 201, March 17). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/201-93-%D0%BF#Text (accessed 20 November 2025); expired on the basis of Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 404 of 3 April 1996. [In Ukrainian].

18. Verkhovna Rada of Ukrainian SSR. (1991). On the Program of emergency measures to stabilize the economy of Ukraine and its recovery from crisis (Resolution No. 1291-XII, July 3). Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR, 36, art. 473. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1291-12#Text (accessed 17 November 2025). [In Ukrainian].

19. Cabinet of Ministers of Ukraine. (1997). On the Program for Small Business Development in Ukraine for 1997-1998 (Resolution No. 86, January 29). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/86-97-%D0%BF#Text (accessed 20 November 2025). [In Ukrainian].

20. List of countries by GDP (PPP). Retrieved from https://uk.wikipedia.org/ (accessed 22 November 2025). [In Ukrainian].

21. Zhalilo, Ya. A., Bazyliuk, Ya. B., Kolomiiets, O. O. et al. (2021). Trydtsiat rokiv Nezalezhnosti Ukrainy: sotsialno-ekonomichni pidsumky ta stratehichni vizii maibutnoho [Thirty years of Ukrainian Independence: socio-economic results and strategic visions of the future]. Kyiv: NISD. [In Ukrainian].

22. Skrypnychenko, M. I. (Ed.). (2018). Chynnyky i trendy ekonomichnoho zrostannia v Ukraini [Factors and trends of economic growth in Ukraine]. Kyiv: Institute for Economics and Forecasting of NAS of Ukraine. Retrieved from http://ief.org.ua/docs/mg/302.pdf (accessed 24 November 2025). [In Ukrainian].

23. Chubar, O. H. (2013). Institutions and institutional environment: theoretical generalizations of economic development foundations. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*, 3(40), 98–104. [In Ukrainian].

24. Paryzkyi, I. V., Ivanchov, P. V., & Antonova, O. M. (2021). Privatisation in Ukraine as a Deterrent to the Innovative Development of the National Economy. *Studies of Applied Economics*, 39-5. DOI: https://doi.org/10.25115/eea.v39i5.4964. Retrieved from https://ojs.ual.es/ojs/ index.php/eea/article/view/4964/4831 (accessed 22 November 2025).

25. Smits, K., Favaro, E. M., Golovach, A., Khan, F. et al. (2019). Ukraine Growth Study Final Document: Faster, Lasting and Kinder. Washington, D.C.: World Bank Group. Retrieved from https://surl.li/nefbxf (accessed 15 November 2025).

Стаття надійшла до редакції 27.11.2025
Прийнята до публікації 08.12.2025
Опубліковано онлайн 29.12.2025